

Радојка Божовић-Лойичић
Марко Поповић

САВСКО ШЕТАЛИШТЕ СА ВЕЛИКИМ СТЕПЕНИШТЕМ НА КАЛЕМЕГДАНУ

Већ више од стотину година трају радови на уређивању Калемегдана и покушаји да се тај изузетан простор над ушћем Саве у Дунав претвори у главни градски парк и омиљено саставалиште Београђана. Прва прилика за такав подухват указала се када су последњи турски војници напустили Београдску тврђаву, у пролеће 1867. године. У свеопштој тежњи да се престоница Кнежевине Србије што пре ослободи оријенталног наслеђа и претвори у прави европски град, значајна пажња била је посвећивана Калемегдану. Према замислима Емилијана Јосимовића нови српски Београд требало је озеленити и украсити парковима. Први радови у том смислу започети су управо на запуштеном простору Калемегдана – некадашњег градског поља, које је раздвајало варош од тврђаве.¹ Скромне могућности београдске општине, тада као ни у потоњим деценијама, а може се рећи и у времену садашњем, ретко су омогућавале обимније захвате. Радило се постепено, али је до краја прошлог века део Калемегдана са првим јавним споменицима већ добио изглед правог европског парка. Један од најлепших делова представљало је савско шеталиште са цветним алејама и изванредним видиковцем са кога се широј поглед на велике реке и сремску равницу.

У првим годинама нашега века уређен је посебан прилаз из Пари-

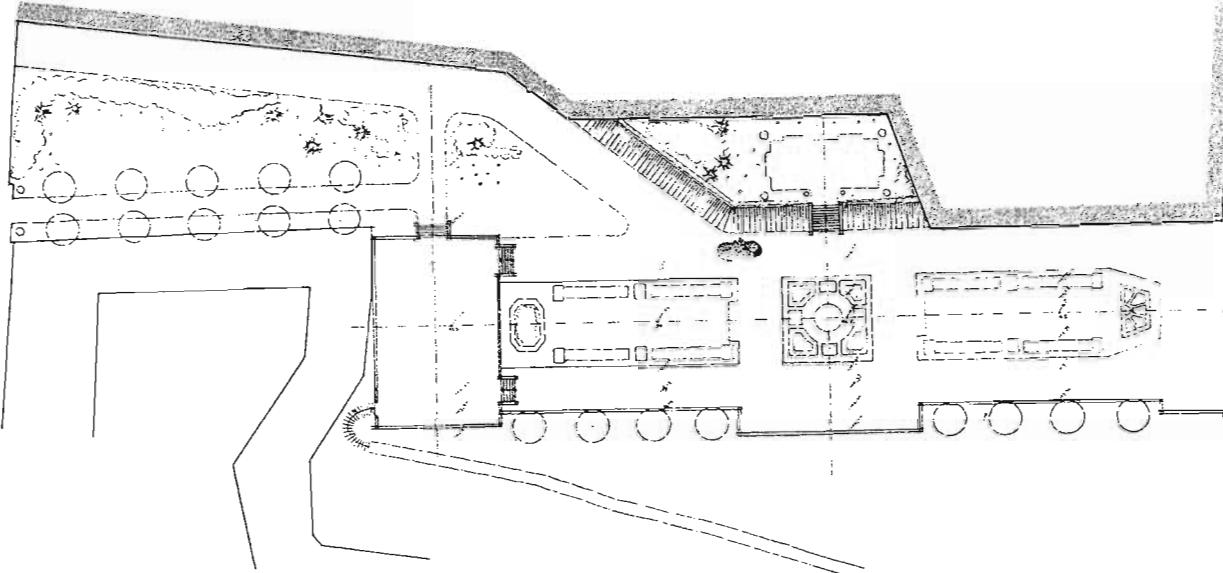
ске улице. У оси савског шеталишта подигнуто је, према пројекту Јелисавете Начић, за наше услове монументално и врло репрезентативно тзв. „Мало степениште“. Пројектовано у духу необарока оно се састоји од два полуокружна крака спојена простираним одмориштем са кога се нешто ширим краком излази на плато шеталишта. Грађено је од рипањског камена, керсанита, који је у то време радо коришћен при подизању монументалнијих београдских здања. У склопу степеништа као посебно истакнут детаљ налази се чесма са изливником у виду лавље главе.

Даљи радови настављени су на подизању декоративне ограде дуж савског шеталишта. Нова ограда, такође замисао Јелисавете Начић, за разлику од нешто раније подигнутог степеништа, била је скромнија, али је деловала савременије. Била је моделована у духу сецесије са вазама од вештачког камена, као основним декоративним детаљем. Ови радови били су окончани пред почетак балканских ратова. Тако уређено савско шеталиште, нажалост, није било дугог века. Приликом аустро-немачког напада у јесен 1915. године разорена је новоподигнута ограда, а цветне алеје савског шеталишта исчезле су под рововима браниоца Београда.

Две деценије између светских ратова представљале су раздобље изузетно динамичног развоја Београ-

Продужење калемеданской шетали

1:200

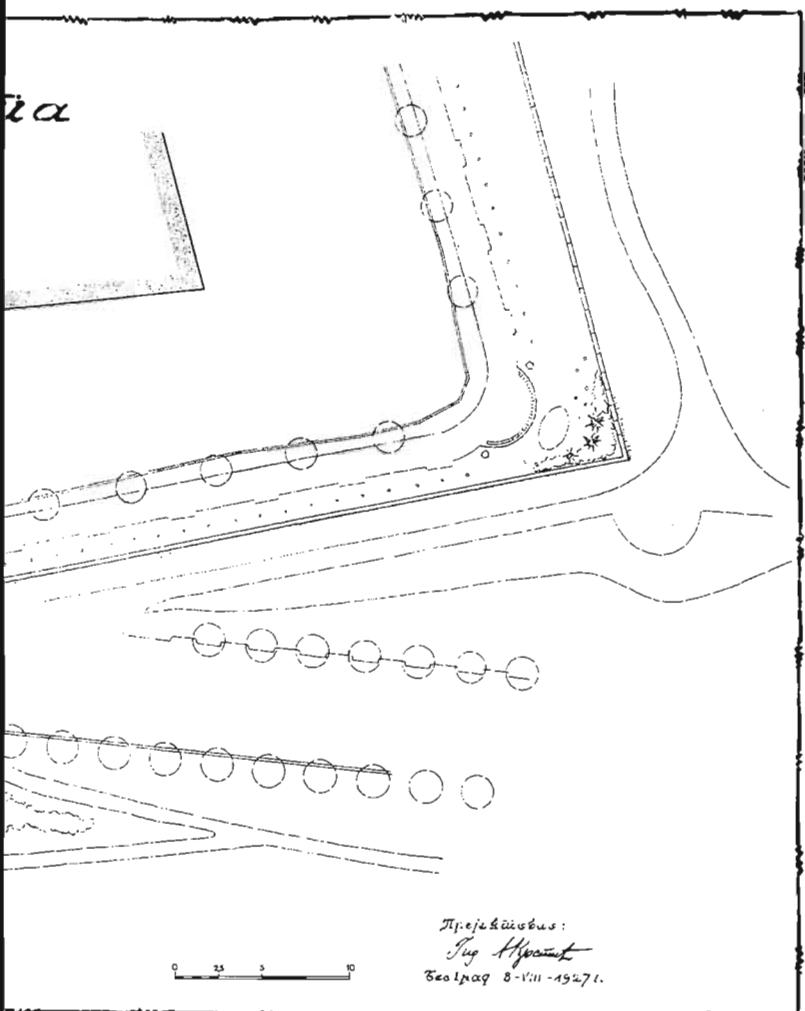

План 1.

Сл. 1.

да који је свога одраза имао и на судбину калемеданског парка. У том периоду Општина града Београда посвећивала је изузетну пажњу овом омиљеном саставалишту Београђана. Вршени су и значајни покушаји да се и стара тврђава преузме од војске и парковски уреди. Требало је савладати жестоке отпоре Југословенске војске да коначно напусти „стратешки значајан“ брег изнад ушћа Саве у Дунав. Средином треће деценије овога века наговештена је могућност да београдска општина добије западну половину Горњег града са Римским бунаром, где је војска имала намеру да отвори Војни музеј. За прилаз овом простору предвиђена је Краљ капија, која је спољним фортификацијама и тврђавским рововима била одвојена од уређеног дела Калемегдана. Требало је хитно приступити пројектовању продужетка савског

План 1. Пројекат савског шеталишта –
ситуација, идејно решење
арх. А. Крстића 1927. године

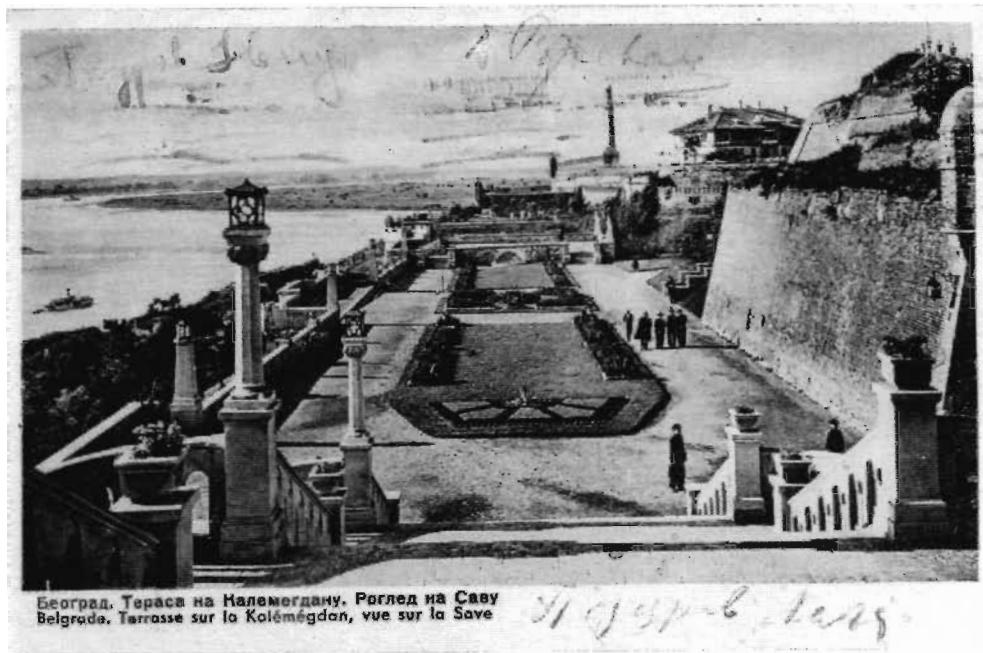
шеталишта све до равелина Краљ капије, на простору који је био знатно нижи и где се налазио ров са контраескарпом југозападног тврђавског фронта, као и скривени пут са гласијама. Без много дилема овај део старих спољних утврђења жртвован је савременим потребама, односно уређењу новог шеталишта и прилаза Горњем граду.

Идејни пројекат за ове радове дело је арх. Александра Крстића, дугогодишњег шефа одсека за паркове при Општини града Београда. На сачуваној копији ситуације у размери 1:200, из августа месеца 1927. године, може се јасно уочити основна Крстићева замисао.² Између старог, горњег савског шеталишта и новопројектованог доњег, услед знатне висинске разлике, предвиђено је монументално степениште раздвојено са два правоугаона подеста. У наставку замишљен је широк плато са подзидом према падини, који би се образовао нивелисањем затечених фортификација, односно засипањем тврђавског рова и рушењем скривеног пута са делом гласије. Као завршни елемент према равелину Краљ капије био је предвиђен повишен плато као нека врста видиковица. Ради лакшег прилаза горњоградској капији, да би се избегао некадашњи пролаз кроз равелин неподесан због стазе у знатном нагибу, а потом степеница, Крстић је предвидео нову комуникацију на насыпу уз Југозападни бедем Горњег

Сл. 1. Савско шеталиште – и очештак
радова, 1927. године

Сл. 2. Југозападни фронти горњег града
пре изградње шеталишта

града. Средишњи део простора ново-пројектованог платоа доњег савског шеталишта био је расчлањен на три правоугаона травњака са цветним аранжманима. Судећи према сачуваној фото-документацији нивелациони радови према овом идејном пројекту започети су, изгледа, већ у јесен исте 1927. године. У међувремену израда главног пројекта са свим декоративним детаљима поверена је Крстићевом сараднику арх. Георгију Коваљевском. Рад на овом пројекту текао је паралелно са извођењем радова током 1928. године.³

Држећи се основних замисли арх. А. Крстића, Коваљевски је пројектовао репрезентативно троделно степениште са два подеста, којима је додао полукуружна проширења што је допринело монументалности целине. Ограда степеништа, моделована у духу романике и српско-византијских традиција, била је рашиљена низом бифора постављених на обострано профилисан сокл. Рукохват ограде замишљен је као једноставан елемент са двосливним одводом воде на горњој површини. На почетку и завршетку сваког степенишног крака били су предвиђени масивни ступци квадратног пресека једноставне профилације завршени равном плочом. На три оваква ступца са стране према реци постављени су стубови осмо-

угаоног пресека са профилисаним базама и декоративно обрађеним капителима на којима су стајали фењери са лименим апликацијама у облику четворолиста. На осталим ступцима биле су предвиђене камене жардињере за цвеће са различитим клесаним орнаментима.

Посебно истакнут клесани украс на углу горњег савског шеталишта уз новопројектовано степениште представља камена фигура лава. На цртежима Коваљевског била је замишљена стојећа звер, али је реализована лежећа фигура, која се приписује нашем знаменитом вајару Срећену Стојановићу.⁴

У односу на Крстићев идејни пројекат Коваљевски је декоративно уобличио подзид новог шеталишта. Централни декоративни мотив представља део истурен у виду видиковца, који је на средини проширен профилисаним масивним конзолама. И на угловима видиковца замишљена су кружна конзолнна проширења са оградом у виду зубаца, као реминисценцијом на тврђавску архитектуру. Сличан кружни конзолни балкон био је планиран и на углонајом делу подзида према степеништу. Иначе, цео подзид требало је градити од обрађених камених квадера сложених у редове са веома уским спојницама. На горњој површини масивне и не-

украшене ограде истакнути су постаменти, по три са сваке стране, за камене жардињере, обликом исте са онима на ступцима великог степеништа, као и масивни благо пирамidalно профилисани ступци, односно канделабри са шестоугаоним фењерима.

Средишњи простор новог савског шеталишта, једнако идејном пројекту, био је обликован у виду три цветне алеје. Средишња, квадратног облика, лежала је у оси истуреног балкона – видиковца. Са супротне стране уз тврђавске бедеме налазила се повишена зараван, на чијем је централном делу касније била постављена скулптура „Жена која размишља”, вајара Франа Кршинића, као споменик грофу Урлиху Цељском, убијеном у Београду крајем 1456. године. После Другог светског рата овај споменик је уклоњен⁵ а на томе месту подигнута гробница хероја.

Судећи према сачуваној пројектној документацији Г. Коваљевског, може се доста поуздано претпоставити да је центру средишње алеје био намењен „сто за цвеће” који је требало да буде клесан од камена у виду полукуружног реципијента постављеног на сноп стубића. У његовом средишту била је замишљена и фигура детета са врчем.

Завршни елемент новог доњег савског шеталишта требало је да

буде издигнути плато – видиковач, повишен у односу на раван шеталишта за око један метар. Подзидан јаким потпорама, на свом западном углу био је ојачан једним постројењем у виду куле са зупцима, уз коју се радијално спуштало степениште према падини. У ниском подзиду ка самом новопројектованом шеталишту била су предвиђена два бочна степеништа са по седам степеника, а у средини полуокружна ниша са барељефом и чесмом. На горњој површини видиковца, у самом средишту, према замисли Коваљевског требало је подићи монументалну кружну фонтану са изливницима у виду лављих глава и високим декоративно обрађеним централним стубом. Било је такође предвиђено да се вода из ове фонтане одводним цевима прелива у нижи базен кроз чесму у подзиду.

Пројект арх. Г. Коваљевског готово у целини је остварен, и то највећим делом већ током 1928. године. Уз подзид на рубу падине уређена је стаза са полуокружним прошире-

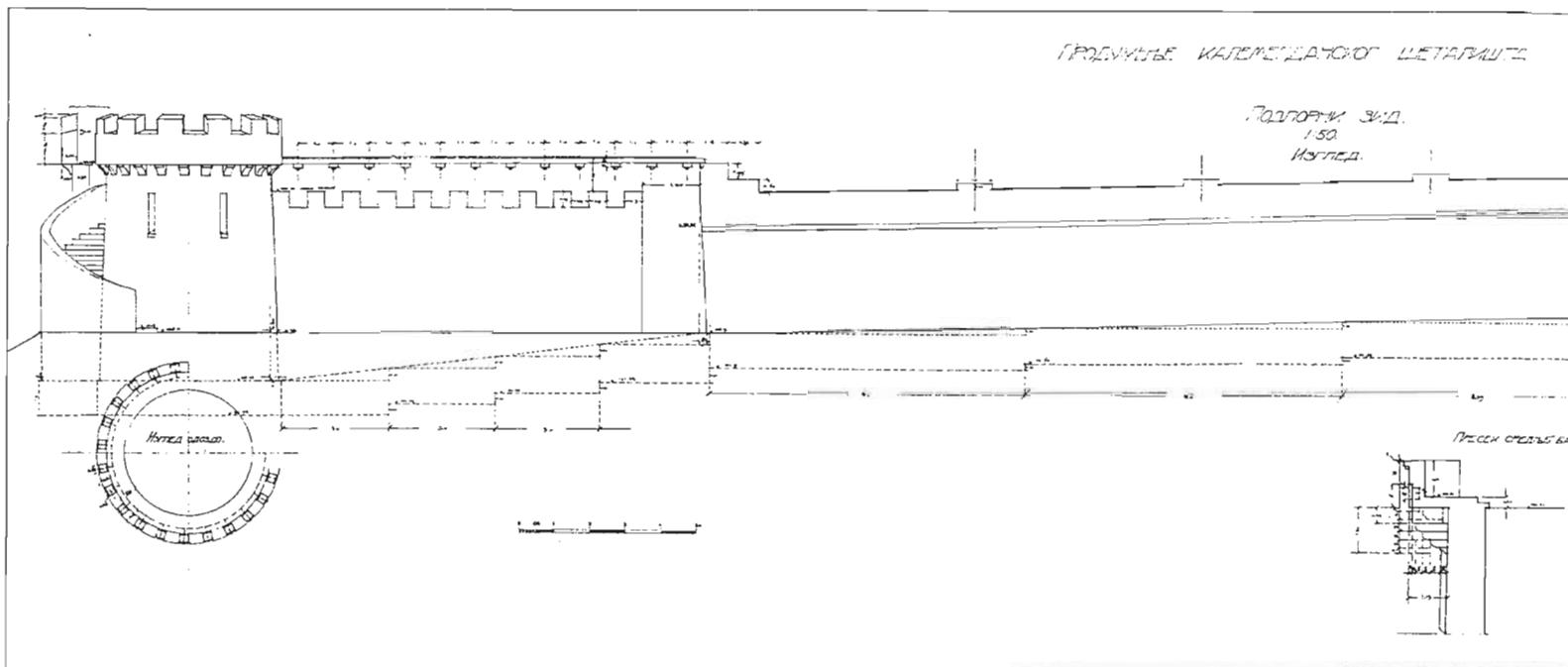
њима за седење. Изграђена је и комуникација на насыпу уз Југозападни бедем којом се излазило на горњу раван равелина и прилазило Краљ капији. Нереализован је остао „сто за цвеће“ као и фонтана на завршном повишеном делу шеталишта. Остаје непознато зашто се од планиране фонтане одустало. Није искључено да је на такво решење утицало постављање споменика Победнику на бастиону изнад Краљ капије, који је откривен 7. октобра 1928. године, када је свечано отворено и ново савско шеталиште.⁶ Постављен у оси савског шеталишта, нови споменик је представљао доминантну вертикалу целог простора. Појава јопи једне вертиcale, која је излазила из фонтане у његовој непосредној близини морала се показати сувишном. За разлику од фонтанса, која није изведена, у полуокружној ниши ниског подзida, постављена је бронзана лавља глава из које се изливала вода у мали базен. Она је била идентична са лављим главама које су красиле теразијску

фонтану, па се може поуздано закључити да је то, заправо, одливак истог оригинала.⁷

Посматран у целини идејни пројект А. Крстића, разрађен и ликовно обликован од стране Г. Коваљевског одражава оновремени приступ парковском уређењу. Са романтичарским набојем, стилски, он се може поредити са сличним остварењима из последњих деценија 19. и почетка 20. века у другим европским градовима, посебно Будимпешти. У том смислу ово решење прати владајуће токове у архитектури југословенске престонице десетих година. Помало ретардирano у односу на своје време новопројектовано савско шеталиште са великим степеништем одражава укус београдске средине и тежију да се достигне оно што је развијенији свет већ остварио. Посебно занимљив је однос пројектаната према затеченим фортификацијама тврђаве, као делу споменичког наслеђа. Има се утисак да у њиховим замислима пису у доволној мери поштовање

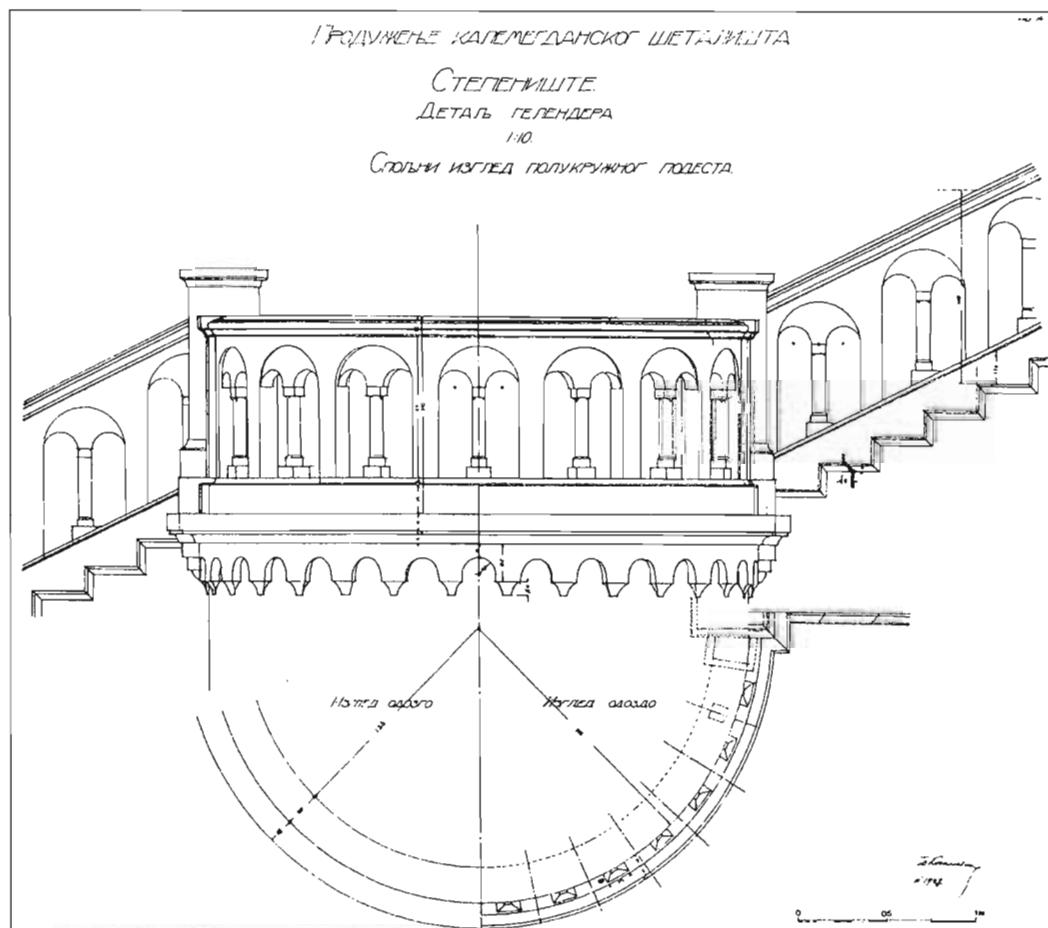
Сл. 4. Савско шеталиште – омишали
изглед око 1930. године

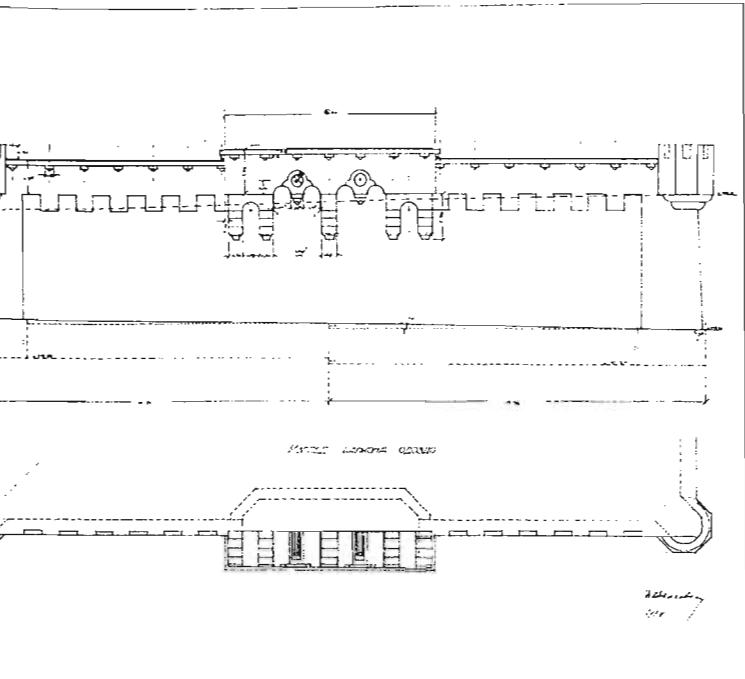

План 2. Савско шеталиште – јоћи-
йорни зид време пројектију инж.
Г. Ковачевског, 1928. година
(дешава изгледа)

План 3. Бело стејенишиће на савском
шеталишту – дешава ограде
подесна време пројектију
Г. Ковачевског

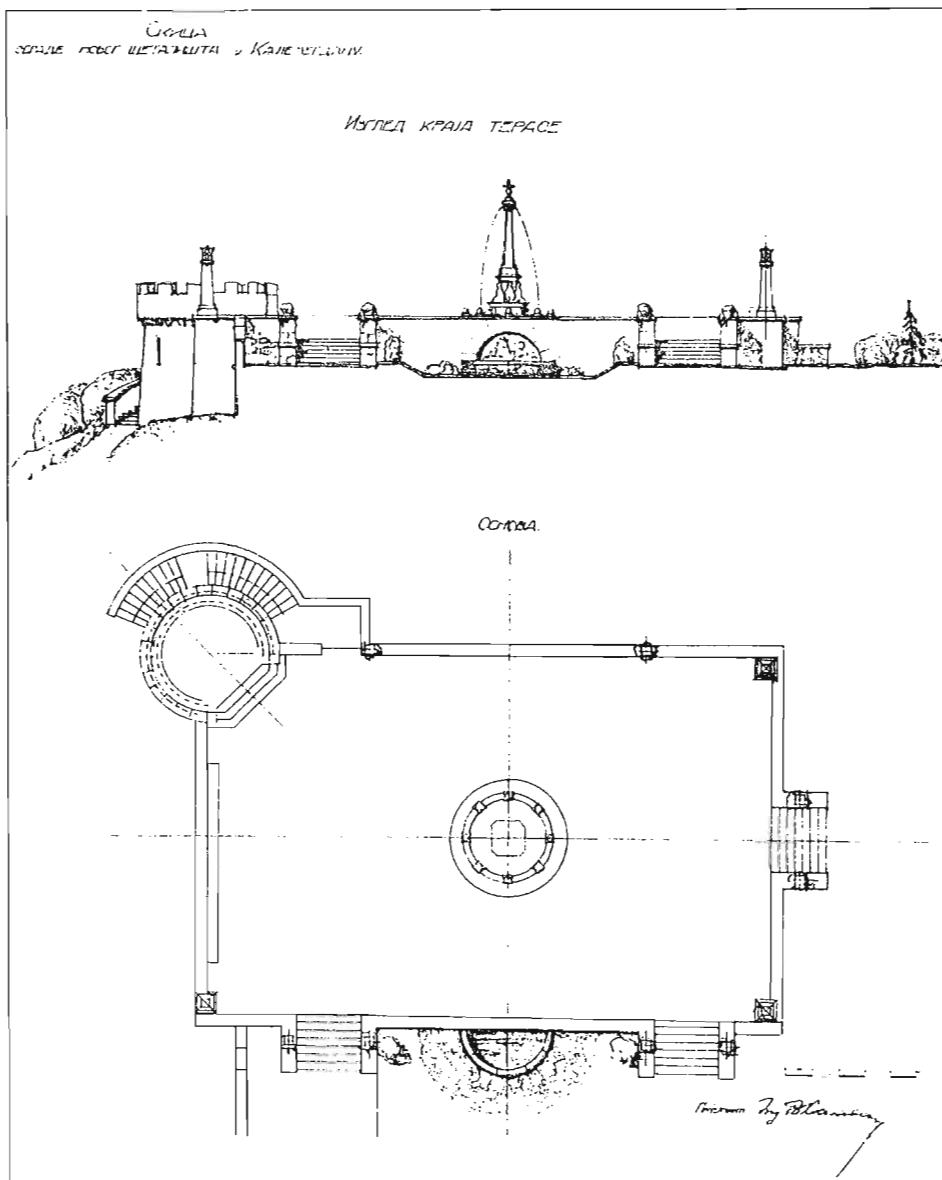

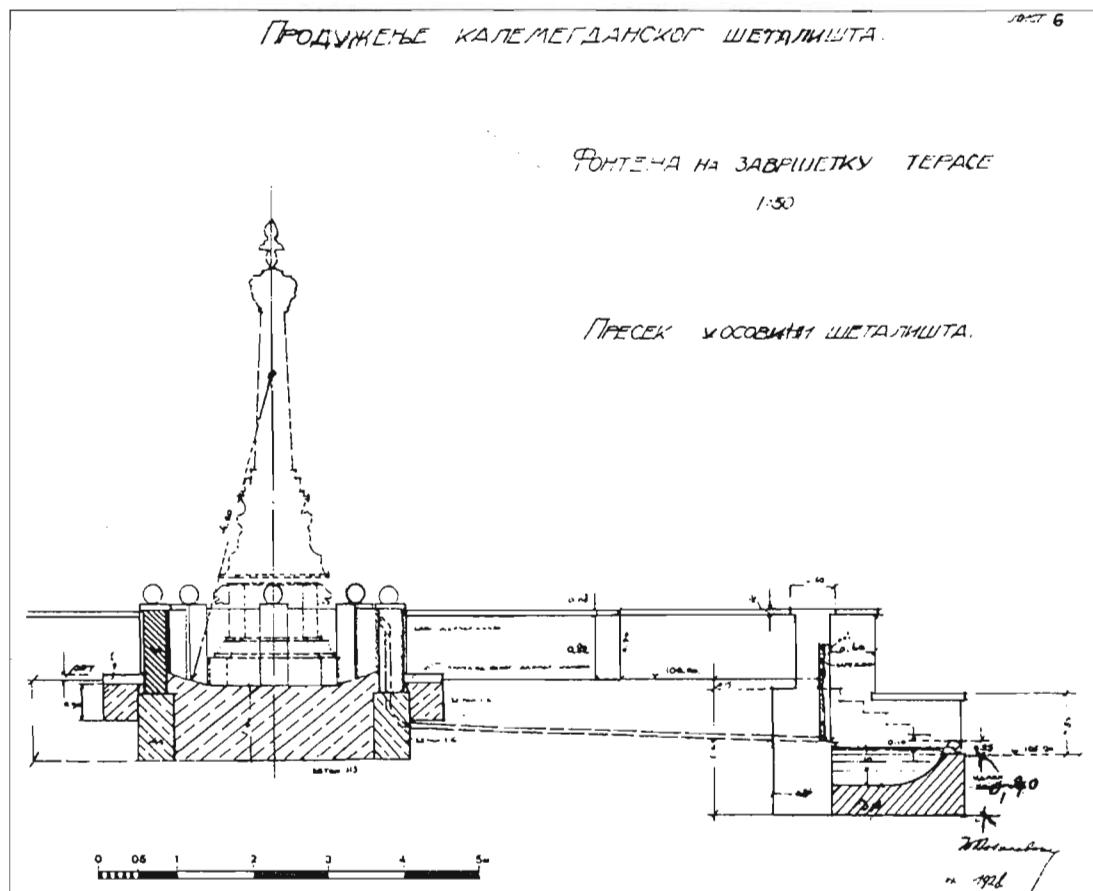
вредности старе тврђаве. Уколико занемаримо неминовно рушење дела спољних фортификација како би се добило ново шеталиште и остварила веза са Горњим градом, остаје чињеница да је пројектовањем повишеног завршног елемента новог шеталишта у великој мери деградиран тврђавски амбијент у његовом залеђу. Нови видиковач на високом насыпу који је чак надвишавао раван равелина, затварао је и деградирао веома значајну визуру ка фортификацијама око Краљ капије. Очигледно пројектанти нису имали за циљ да ускладе старо са новим, већ да ново наметну старом.

Игром судбине неке од грешака које су почињене остваривањем пројекта А. Крстића и Г. Коваљевског убрзо су исправљене. Већ 1932. године архитекти А. Челпанбајеву, такође из одсека за уређење паркова, поверена је израда пројекта за реконструкцију новог савског шеталишта, која је подразумевала уклањање

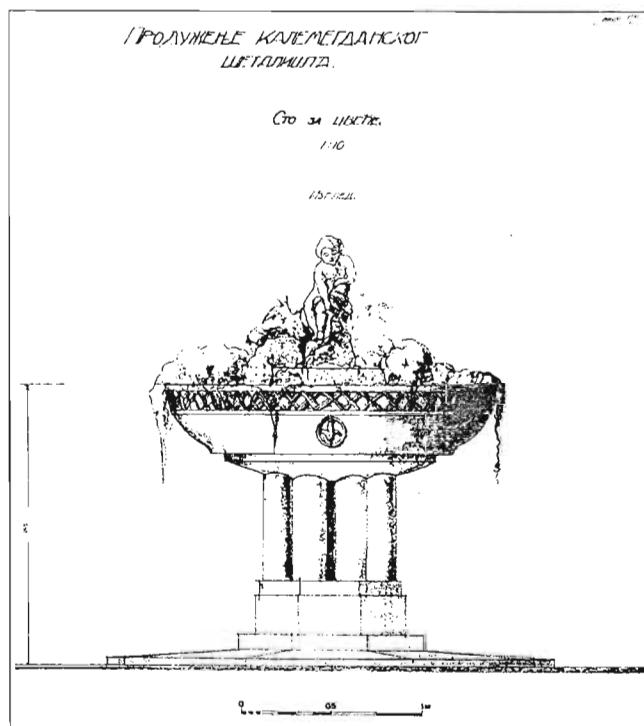
повишеног завршног платоа – видиковца. Без расположиве документације тешко је поуздано закључити шта је био повод за ове нове обимне радове. По свему судећи у питању су били проблеми статичке природе. Завршни плато образован је депоновањем земље и шута на нестабилном терену који је већ у ранијим епохама био насыпан. На таквом терену тешко је било засновати стабилне подзиде на којима су се изгледа убрзо показале значајне пукотине. На једној од очуваних фотографија даде се уочити пукотина уз углонау кружну кулу са степеништем. Није искључено да је управо овај проблем арх. Челпанбајев својим пројектом требало да разреши. Према његовом пројекту

План 4. Савско шеталиште, детаљ завршног повишеног платоа – видиковца, време пројекта Г. Коваљевског 1928. године (основа и изглед)

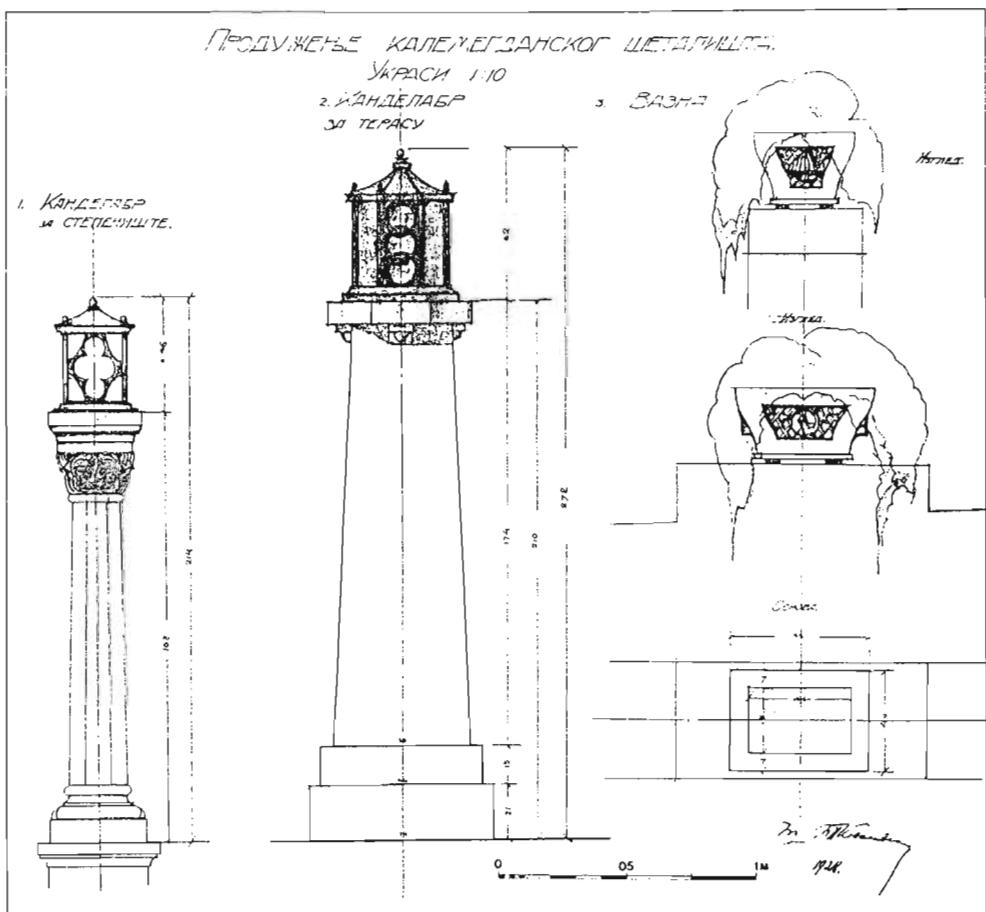

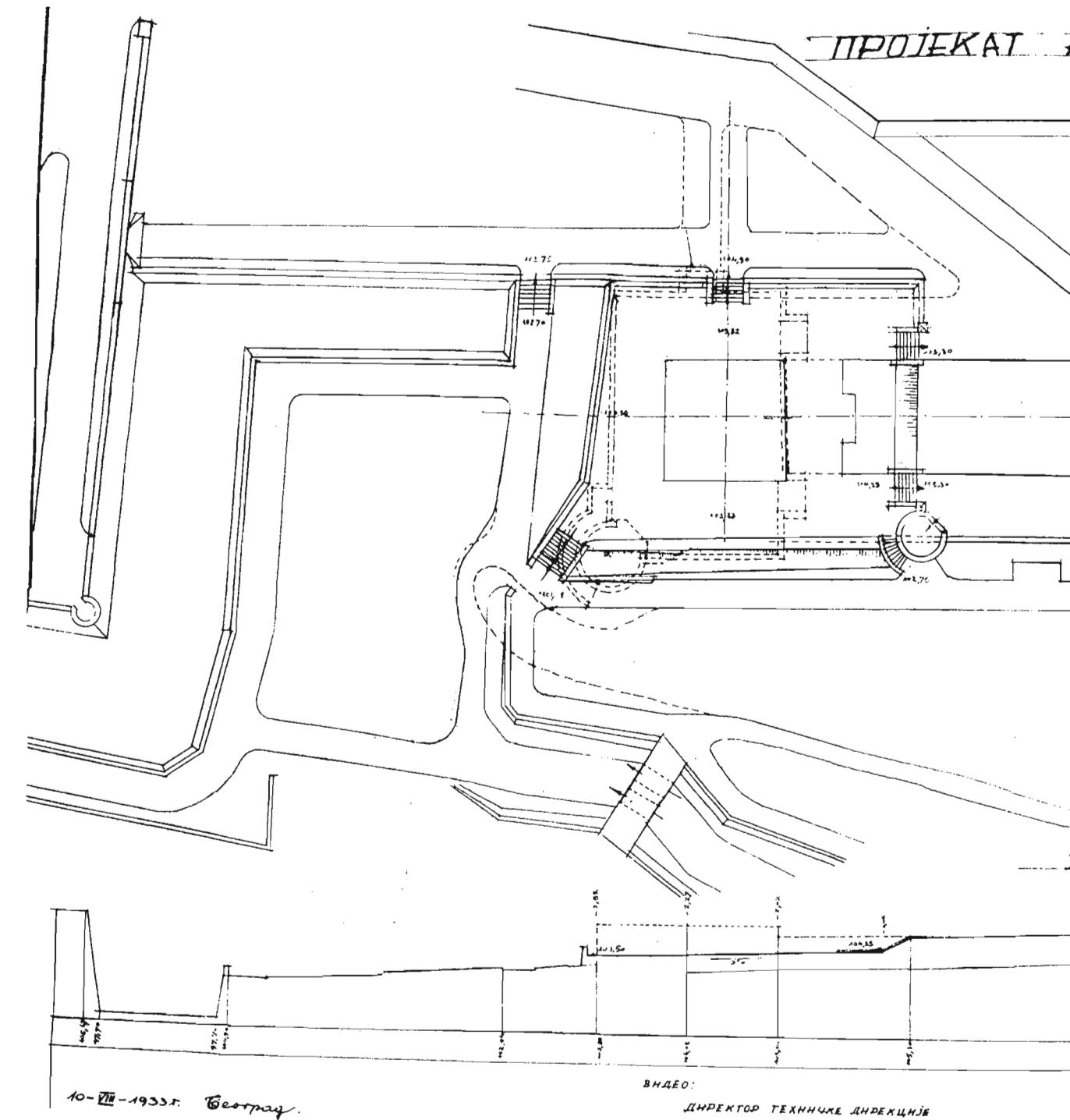
План 5. Савско шеталиште, фондана на Јовишиеном платоу – видиковцу, према пројекти Г. Коваљевског – пресек (није реализовано)

План 6. Савско шеталиште – сто за цвеће, према пројекти Г. Коваљевског (није реализовано)

План 7. Савско шеталиште – детаљи канделабара и декоративна ваза са постаментом зида, према пројектиу Г. Ковачевског

План 8. Савско шеталиште – идејно решење реконструкције завршне терасе време пројекту арх. А. Челебанбајева, 1933. година

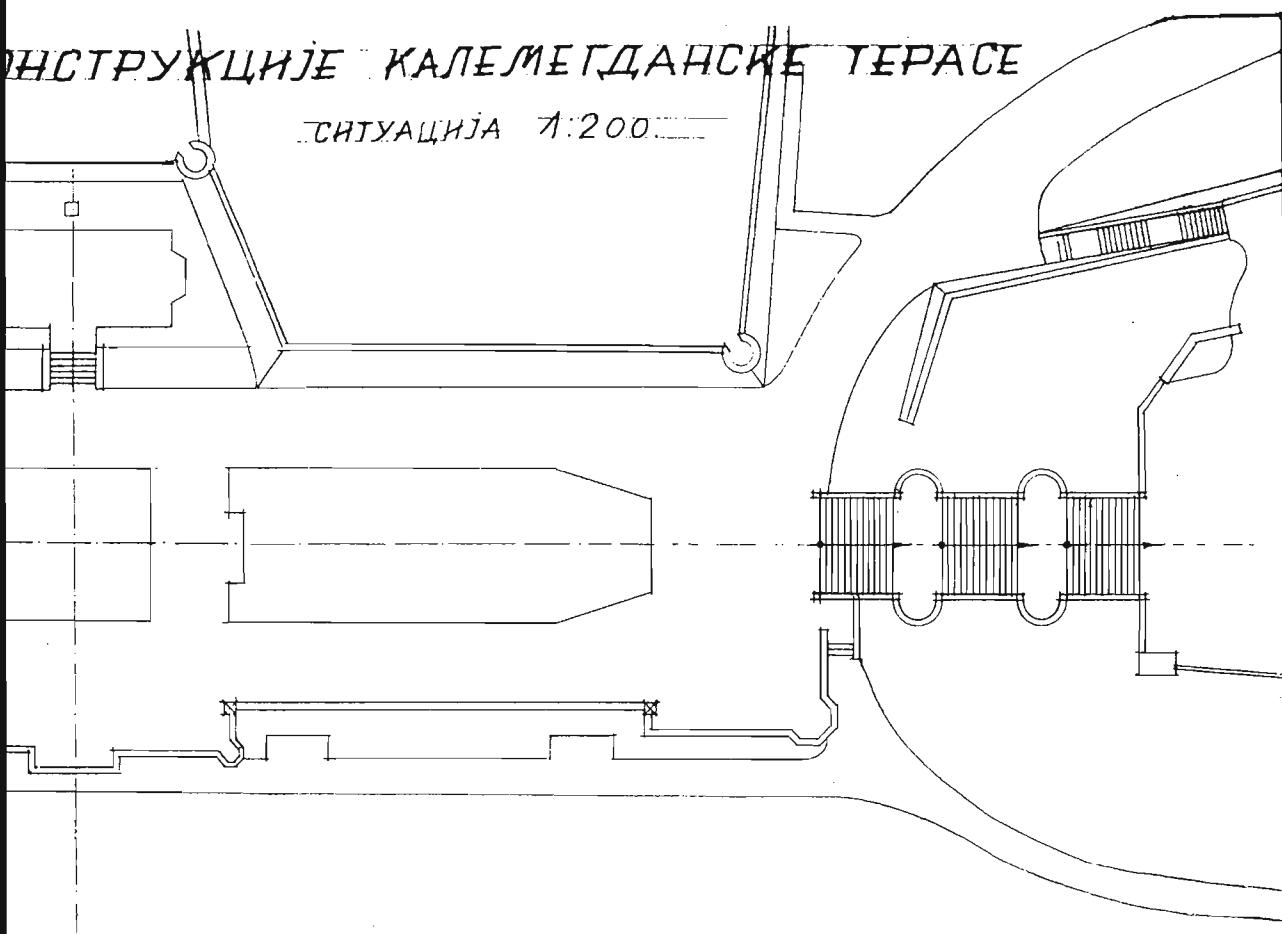
ћених београдских здања био обновљен. Међутим, није искључена могућност ни да је велико степениште савског шеталишта намерно обновљено у поједностављеном облику и лишено своје декоративне ограде и камених канделабара. То би се могло разумети када се имају у виду ста-

вови оновремене слите београдских архитеката модерних усмерења пре- ма остварењима „ретардираних романтичарских схватања“. Ова и сличне дилеме заслужују ширу разраду којој није место у овом раду.

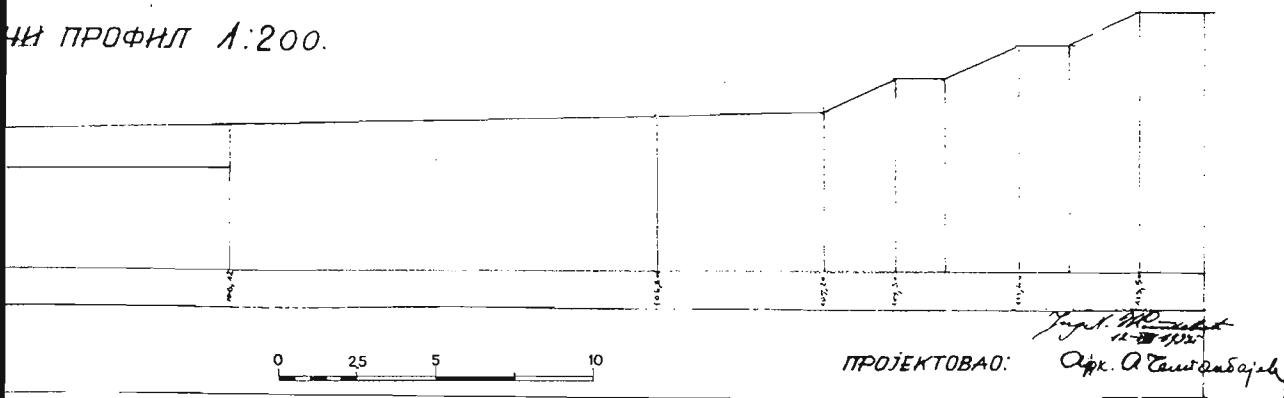
Оштећено велико степениште обновљено је, по свему судећи, већ

ИНСТРУКЦИЈЕ КАЛЕМЕГДАНСКЕ ТЕРАСЕ

СИТУАЦИЈА 1:200

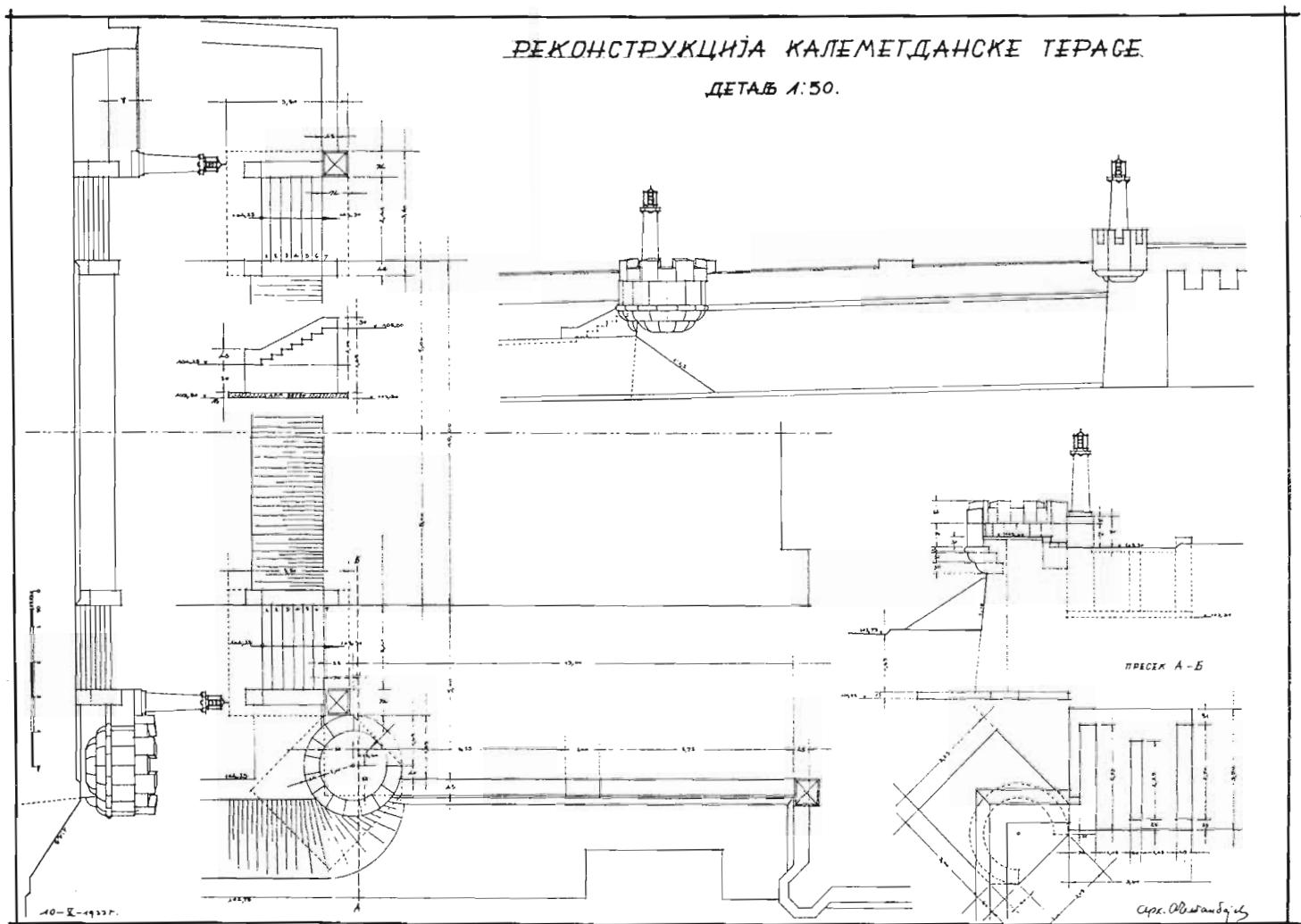
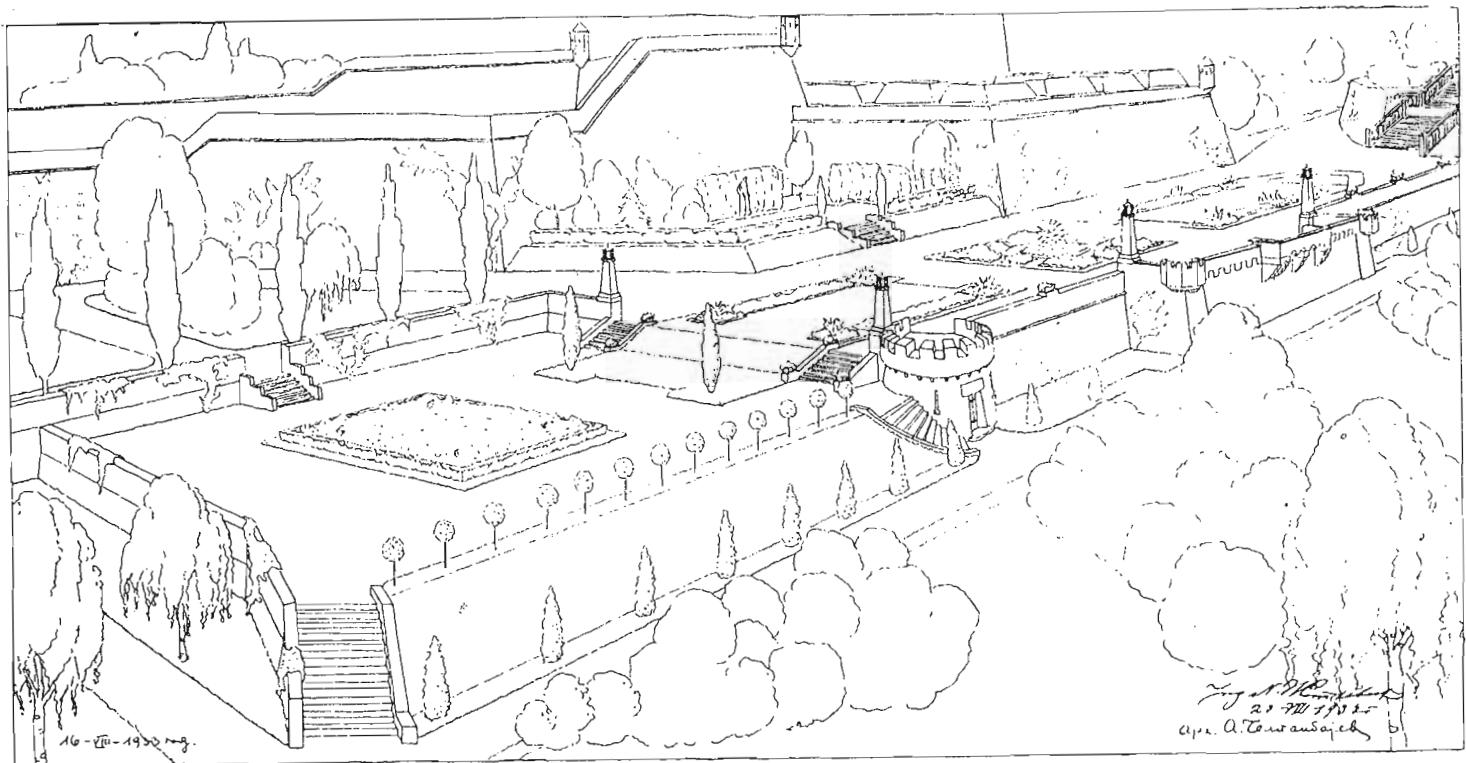
ЧИТ ПРОФИЛ 1:200.

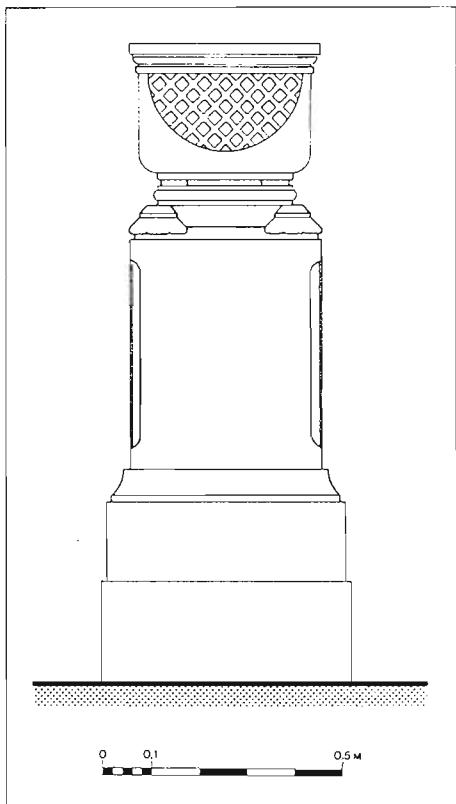
у току рата. Како је изгледало после те обнове јасно се уочава на првим послератним спиримцима. Од порушене ограде задржани су само масивни ступци на подестима и рубовима степеништа, али у изменјеном облику. Уклоњене су им завршне плинте, а горњи део накнадно профилисан и

прилагођен за постављање старих, односно постојећих камених, жардињера које су се раније налазиле како на степеништу тако и дуж ограде шеталишта. Овом интервенцијом ступци су скраћени и боље повезани са завршним елементом – каменом жардињером са цвећем, али је целина

степеништа веома поједностављена и лишена некадашње монументалности. Временом, посебно током позних педесетих и шездесетих година овога века комплекс савског шеталишта постајаје све запуштенији, као уосталом и целина Београдске тврђаве са Кalemegданом. У том раздобљу укљо-

План 9. Савско шеталиште – аксонометрија из пројекта арх. А. Челанбајева из 1933. године са дештаљима првог варијантног решења

План 10. Савско шеталиште, дештаљ решења реконструкције завршне терасе према пројекту арх. А. Челанбајева из 1933. године, варијантна два – реализовано

њене су декоративне камене жардињере,⁸ а услед лошег одржавања, као и проблема статичке природе велико степениште савског шеталишта доведено је у рушевно стање које је угрожавало безбедност посетилаца.

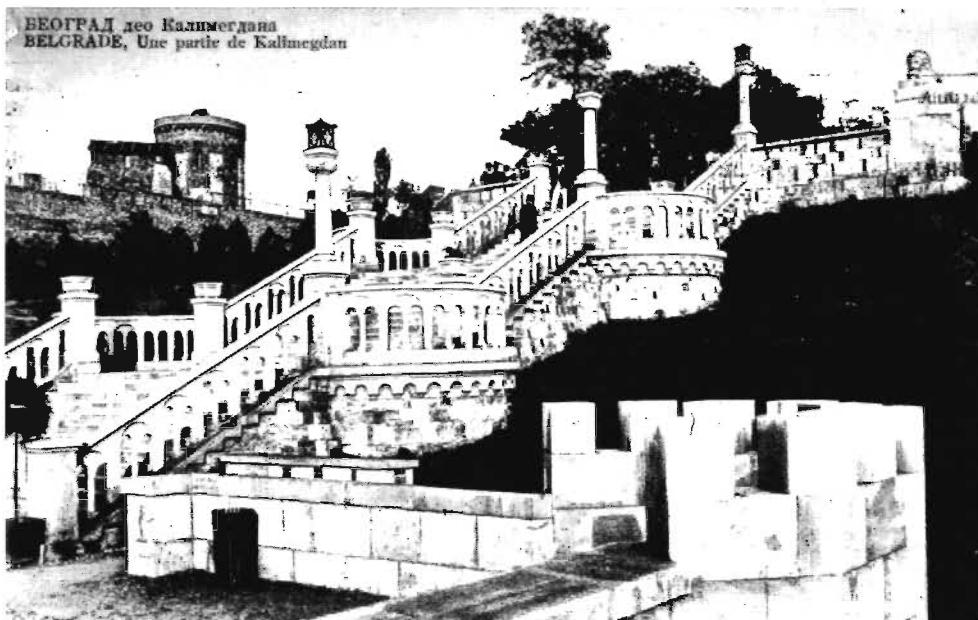
У свеукупним настојањима да се споменичке вредности Београдске тврђаве и Калемегдана сачувају и обнове, покренута је иницијатива да се и велико степениште темељно санира и реконструише. У том смислу Стручно веће Завода за заштиту споменика културе града Београда јула месеца 1987. године донело је одлуку да се поред санационих радова, Велико степениште обнови у изворном облику, односно да му се врати првобитни изглед. Тај сложен посао подразумевао је прво статичку санацију основне конструкције а потом целовиту обнову како степеника тако и свих исчезлих декоративних елемената – ограде и камених канделабара – на основу сачуване изворне документације.

Руб падине према Сави лужа кога је формирano шеталиште, како његов старији гоњи део, тако и новији из 1928. године карактеришу знатни слојеви насила образованих током

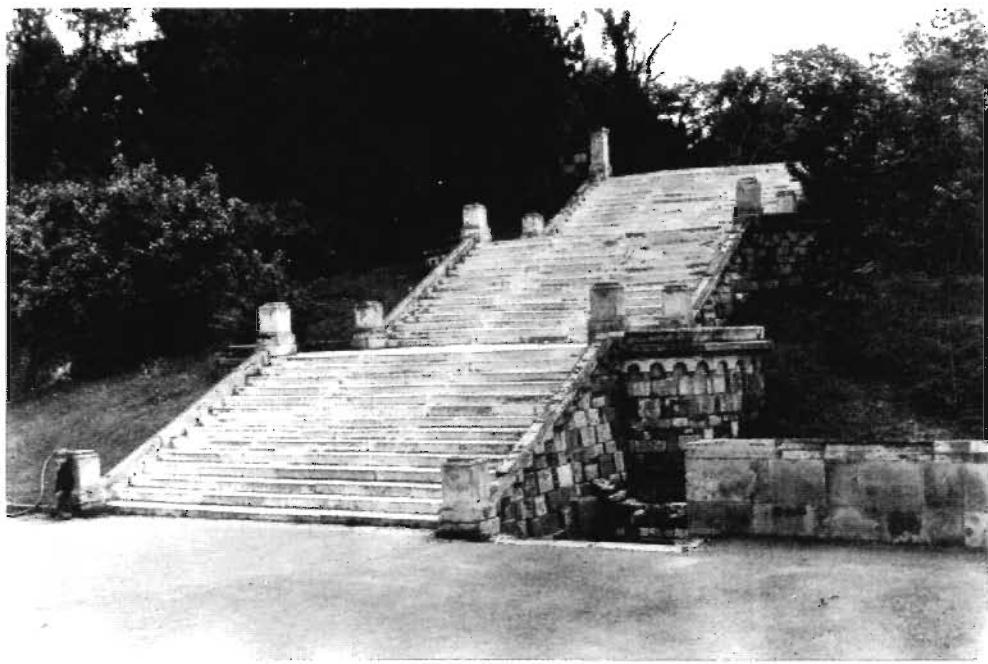
План 11. Велико ситејениште – дештаљ ступица са жардињером после обнове раних четрдесетих година

фортификационих радова у 18 веку, као и приликом трасирања ове парковске комуникације. Ови нестабилни слојеви насила леже преко стена спрудних кречњака тако да се на појединим деловима уочавају деформације карактеристичне за активна клизишта. Та појава посебно је потенцирана дугогодишњим изливањем воде из оштећених цеви старог водовода,⁹ као и лоптс рејеним одводом кишне канализације.

Изразита деформација настала је на самом степеништу, у виду пукотине по његовој целиј дужини услед чега је десни део према Сави клизнуо и видно је нагнут. Степеници су постављени директно на земљу, без подлоге, а клесани су од дубровачког камена Височани. Само су први и последњи степеници у ступенишном краку имали бетонске темеље ширине 40, а висине 80 цм и међусобно су били спојени подестним бетонским плочама дебљине 15 цм које су истовремено служиле као подлога за облогу од камених плоча. Дужине ступенишних квадера су 193, 200 и 213 цм, пресека 32/15 цм. Остали елементи степеништа рађени су од пешчара. У сваком другом реду

Сл. 5. Велико ступениште, изглед
након изградње 1928. године

Сл. 6. Велико ступениште, сјање пре
радова 1988. године

ивични комади мењају места, тако да се добија смицање додирних спојница квадера степеништа. Због клизишта, непостојеће подлоге и передовног одржавања већина камених квадера била је покренута из свог лежишта, што је у великој мери угрожавало безбедност шетача. На почетку и завршетку сваког степенишног крака сачувани су масивни ступци висине око 95 цм приликом послератне реконструкције. Једино је на горњем платоу сачуван оригиналан стубац висине 137 цм.

Подести су поплочани обрађеним каменим плочама квадратног и правоугаоног пресека у редовима различитих ширине.

На делу степеништа према реци уочљив је подзид од камених квадера и насатице постављене опеке између њих са видним чеоним делом. Квадери су различитих димензија, али је зидање вршено у редовима тако да су хоризонталне спојнице правилне и не прекидају се. Правилност редова са неједнаким квадерима постигнута је комбинацијом камена и опеке.

Оградни зид између степеништа и скулптуре лава зидан је на исти начин као подзид степеништа. Он је због клизишта и неодговарајуће подлоге растрешен и нагнут према реци. Постолje за скулптуру лава такође је видно слегло.

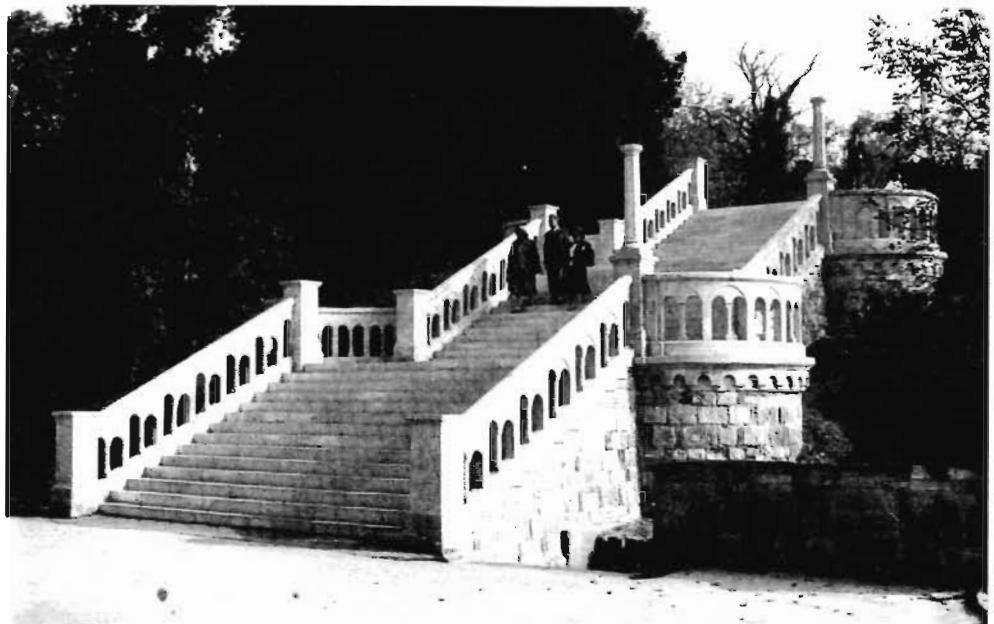
На основу мањих сондажних радова и детаљног прегледа степеништа, слемената камене пластике и њихове међусобне везе, јасно се види да су на њему повремено вршene интервенције мањег обима са циљем да се обезбеди основна функција степеништа.

Пре израде Главног пројекта за санацију и реконструкцију Великог степеништа, због озбиљности проблема са клизиштем, урађен је програм истраживања¹⁰ у коме су поред Завода за заштиту споменика

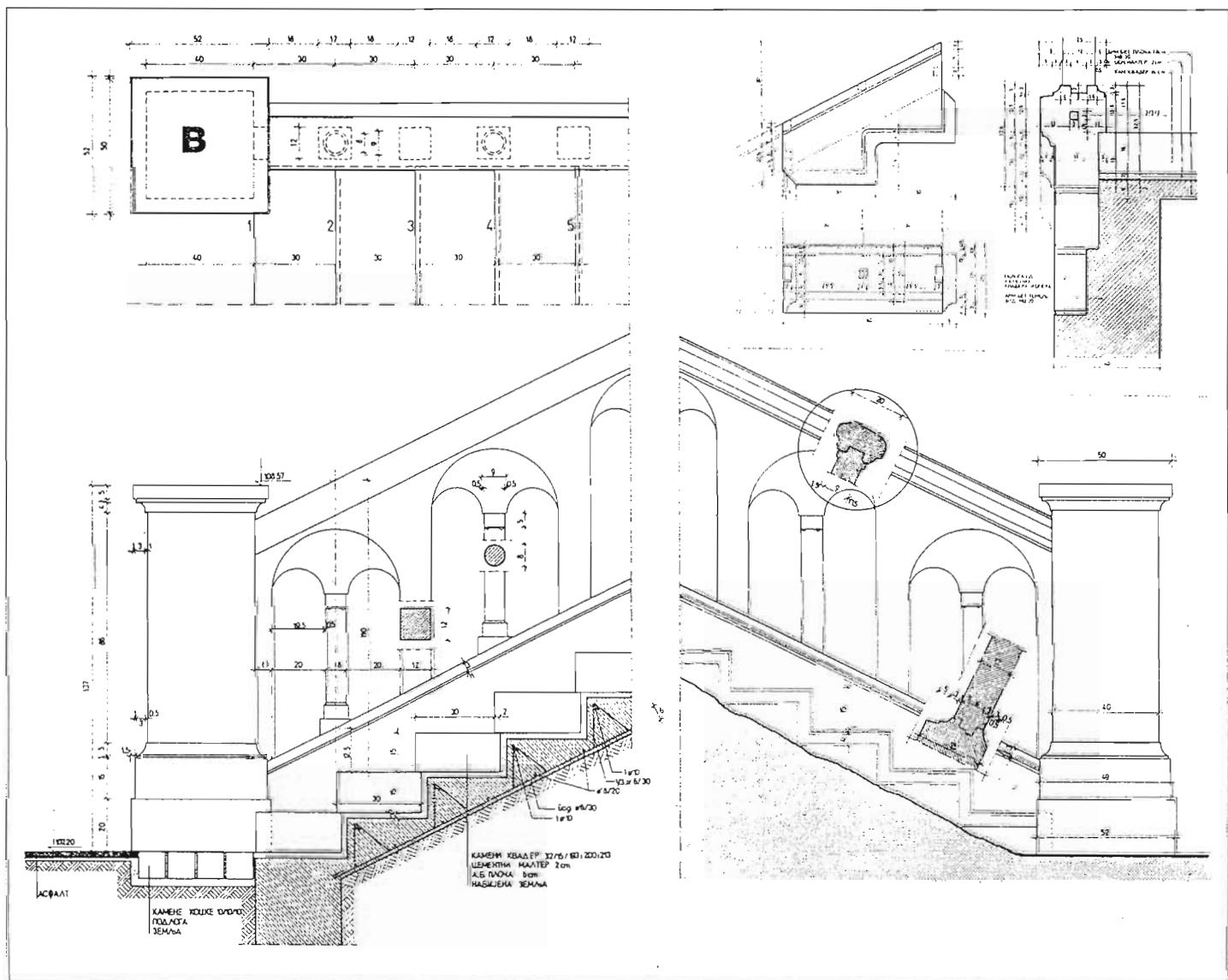
културе града Београда учествовали: „Геозавод“ – Институт за хидро-геологију и геотехничка истраживања, „Геосонда“ и „Косовопројект“.

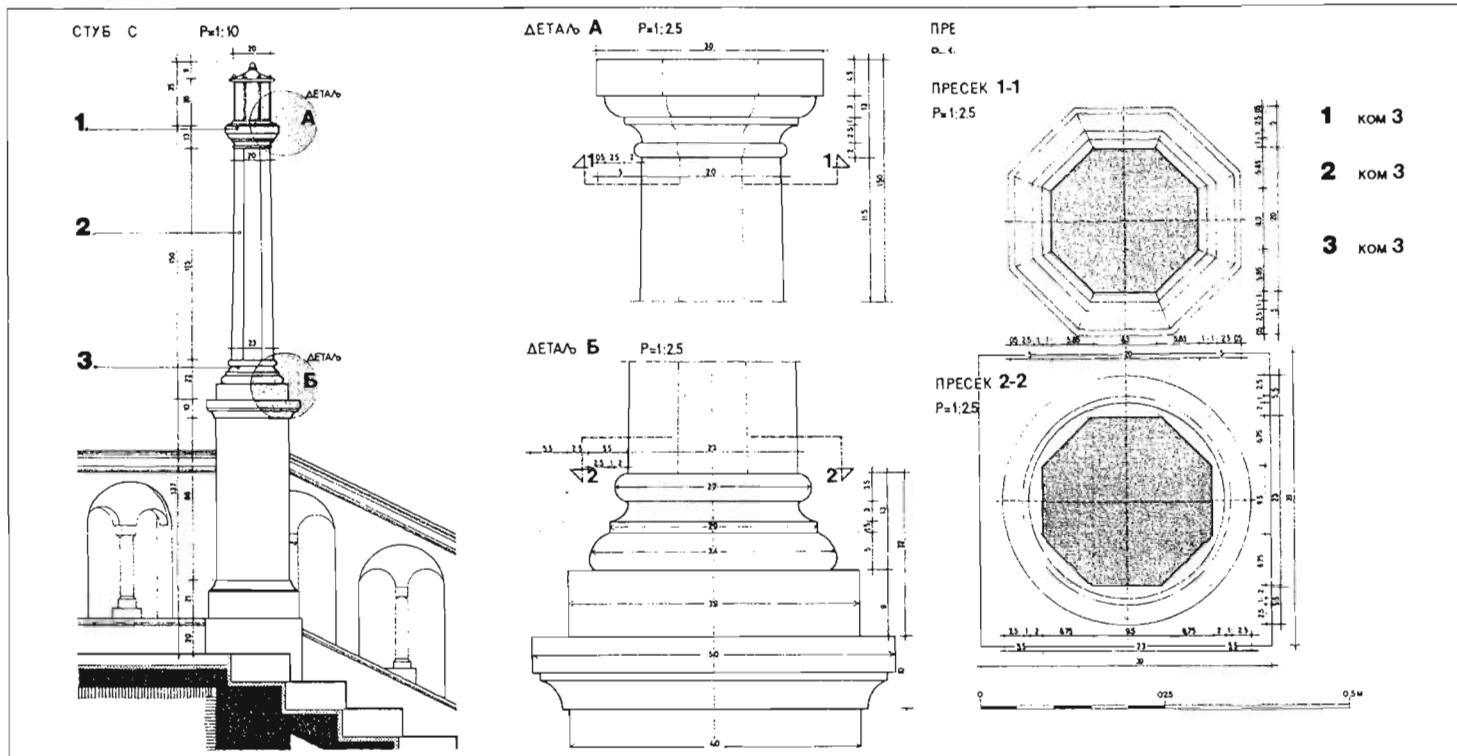
Према добијеним резултатима истраживања, закључено је да основу терена чине спрудни масивни кречњаци који се спуштају у низводном правцу. Преко кречњака наталожен је комплекс глине и иловаче, а изнад њега наступи материјал од мешавине иловаче и грађевинског шуга дебљине до 10 м. У ситуацији размере 1:500 обележене су границе

Сл. 7. Велико сътегненище, изглед после обнове 1988. године

План 12. Велико сћејенишиће – детаљ ограде из пројекта рекон- струкције 1988. године

План 13. Велико степениште – детаљ канделабра из пројекта реконструкције 1988. године арх. Радојка Божовић-Лойичић

подручја захваћеног покретањем маса, као и оштећења настала услед клизишта. Граница иде приближно средином шеталишта и захвати две трећине степеништа. У великом делу подручја кретањем је захваћено само насухо тло, а у мањем где је клизиште настало у геолошкој прошлости у време формирања савске падине, захваћен је и комплекс глине и иловаче.

Истраживања су показала да на појаву нестабилности тла утичу следећи фактори:

- релативно стрм нагиб комплекса глине и иловаче, 10-35 степени;
- постојање старог фосилног клизишта;
- насып иловаче и грађевинског шута;
- оштећена водоводна и канализациона мрежа подигнута на насухом тлу.

Смањивањем влажности и количине подземних вода постигло

би се смањивање тежине тла, што би довело до повећања његове чврстоће.

За санацију тла, зависно од степена интервенција, предложена су три варијантна решења. Трећа варијанта, која је најпоузданјија, предвиђа три фазе рада:

У првој фази премештга се водоводна и канализациона мрежа ван зоне клизишта, а затим се уградију геодетске тачке за праћење померања терена.

У другој фази радио би се систем дренажних понирујућих бунара уколико се покаже да је у првој фази дошло до померања тла.

Трећа фаза предвиђа израду потпорне конструкције уколико и после израде дренажних понирујућих бунара дође до померања тла.

Након санације клизишта приступа се санацији степеништа и других оштећених елемената конструкције.

Овај општи опис геотехничких и хидрогеолошких истраживања савске падине извод је из Елабората рађеног 1976. године и пројекта Јдејног решења санације савске падине.¹¹

Пошто су за санацију клизишта била потребна велика средства која Завод и после вишегодишњих планирања није могао да обезбеди, прибегло се парцијалном решењу. У међуврему урађена је нова хидрантска мрежа, а стара искључена и на тај начин отклоњен је један од узрока нестабилности тла.

Године 1987. Велико степениште је детаљно технички, геодетски и фото снимљено и урађена је документација постојећег стања. Исте године на основу ове документације, већ описаных оригиналних планова, старих фотографија сондирања мањег обима, резултата добијених хидрогеолошким и гео-техничким истраживањима и постојеће до-

кументације Завода,¹² урађен је Главни пројекат санационих и конзерваторско-рестаураторских радова у свему према првобитном пројекту.¹³ Једино се одустало од камених ваза на оградним стубовима и поједносстављени су капители који носе фењере. Пројектом је предвиђена демонтажа свих степеника и елемената камене пластике, и израда нове армирано-бетонске подлоге која се састоји од плоче испод целог степеништа и каскадних темељних стопа дебљине 40 цм. Такође је планирају да се доњи степенишни крак са подестом реконструише, од постојећих демонтиралих степенишних квадера и подестних плоча. Оригинални степеници рађени су од дубровачког камена, а ограда од пешчара. Уз изузетно залагање и помоћ магистра Миливоја Јовановића из Института за испитивање материјала, одабран је беловодски пешчар са локалитета „Њивице“ који је по боји и структури сличан оригиналном, али са бољим својствима по питању чврстоће и отпорности на мраз.

Конструктивно проблем клизишта на простору који захвата Велико степениште био је решен на тај начин што је темељна зона степеништа челичним сајлама усидрена на четири бетонска анкер блока постављена на 4,00-6,50 м. од бочне стране степеништа, на здравој подлози која је ван зоне клизишта.¹⁴

Радови на санацији и реконструкцији Великог степеништа изведени су 1988. године. Извела их је ГРО „Златибор” из Ужица и у мањем обиму оператива Завода за заштиту споменика културе града Београда.

Приликом радова на демонтажи степеника и чишћењу подлоге, установљено је да се стање темеља на терену разликује од претпостављеног и да пројектом предвиђено статичко решење није примењиво, па је формирана комисија од три члана¹⁵ са задатком да на основу стања на терену, а имајући у виду клизиште, предложи оптимално решење.

Комисија је предложила да се постојећи темељни обимни зидови не демонтирају, али да се ојачају серклажима, подвлакама и армирано-бетонским плочама између. Ово ново техничко решење не захтева анкериовање темељне зоне за анкер блокова.

Комисија је такође предложила, због сливања воде према степеништу са веће површине шеталишта, да се по целој његовој ширини, уз први степеник на горњем платоу, постави сабирни канал са решетком која ће скупљати воду, и док се не уради канализациона мрежа, одводити је низ падину.

Након демонтаже степеника установљено је да су они у лошем стању, па се одустало од идеје да се

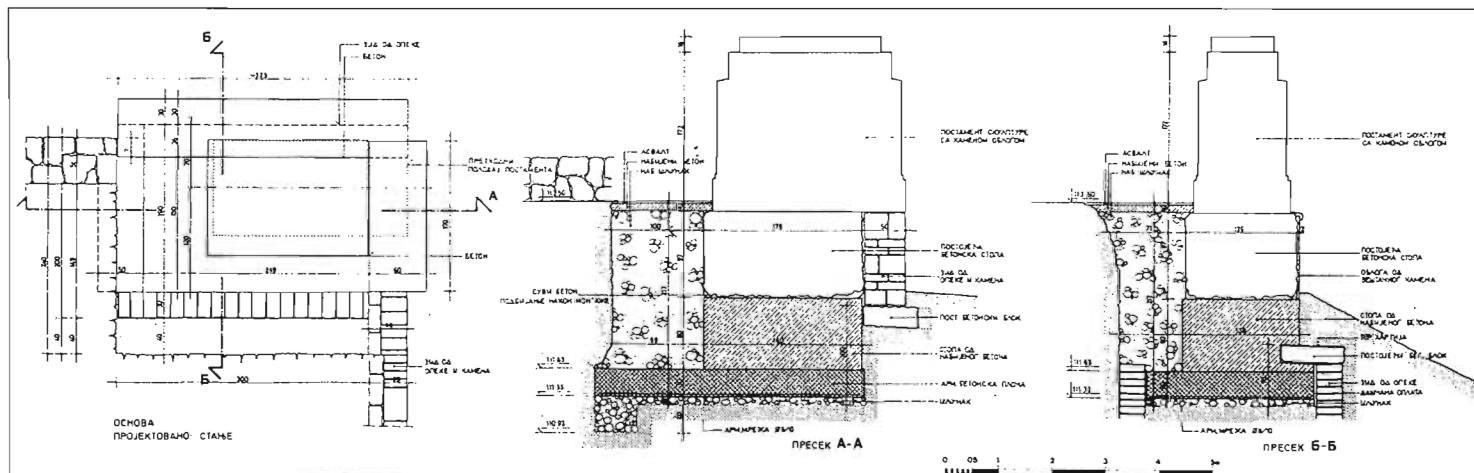
један крак са подестом уради од постојећег камена.

Радови на санацији и реконструкцији степеништа завршени су исте 1988. године у свему према пројекту, само нису постављени фењери на стубовима. Кроз њих су провучени каблови који су спојени са новим каблом у рову темељне зоне који ће се приликом радова на осветљењу штеталишта повезати са новом инсталацијом.

Извођач их је неквалитетно урадио, па је био у обавези да направи нове и угради их, али то до данас није учинио.

По завршетку радова на сте-
пеништу, следеће 1989. године, уз
максимално обезбеђење, дизалицом
је подигнута лжећа скулптура лава и
пренесена на претходно припремље-
ну платформу од храстових греда.
Након овога, постолje скулптуре од
камених квадера опшивено је даска-
ма, ради обезбеђења од оштећења, па
су затим на споју постолја и темеља
оштемоване две рупе за провлачење
сајли ради подизања и пребацивања
постолја на плато. Темељна база је
пребачена на исти начин. Након ово-
га урађена је нова армирано-бетонска
плоча дебљине 30 цм, преко слоја
шљунка, са препустом према платоу
у односу на оригиналну темељну
стопу 1,20 м. Преко ове плоче изливе-
на је стопа од набијеног бетона

План 14. Велико санације – дејство санације постапаменитва за скулптуру лава, изведено стање из 1989. године

Сл. 8. Бронзана лавља глава

димензија 180/130/80 цм. После везивања бетонске подлоге монтирано је постолje заједно са оригиналном темељном базом. Због неравнина између постолја и темеља, постолје је храстовим кајлама различитих дебљина доведено у хоризонтални положај, а затим су све шупљине подбијене сувим бетоном. По завршеном везивању ровови око темеља попуњени су набијеним пљунком, а затим је одозго избетонирана плоча са падом према шеталишту. Ради отицања воде постојећи оградни зид према падини, на 2,50 м од постолја пробијен је и левкасто обрађен.

Оградни парковски зидови лево и десно од степеништа, санирани су и реконструисани према првобитном стању. Демонтирани су сви растрешени делови, а затим озидани обрађеним каменим квадерима и

Сл. 9. „Туга“

онеком у јаком продужном малтеру. Зидови су завршени поклопним каменим плочама од пеничара.

Обнова великог степеништа значила је почетак радова на реконструкцији овог знаменитог дела Калемегдана. У склопу уређења Савског шеталишта у Заводу је такође урађен пројекат за санацију и реконструкцију малог степеништа,¹⁶ а у бироу Зеленила-Београд за санацију и реконструкцију дела Савског шеталишта између Великог и Малог степеништа¹⁷ пројектом је предвиђена нивелација терена, израда новог застора са подлогом и инсталације кишне канализације, што би у великој мери допринело стабилизацији насутог терена и клизиша. Прсдвиђена је била и нова транспарентна ограда према падини и реконструкција цветних алеја, по узору на првобитне, са пратећим мобилијаром, клупама и корпама за отпадке.

За део шеталишта од Великог степеништа до краја најниže терасе, према равелину Краљ капије, у Заводу је започето техничко снимање оградног зида са испадима и угаоним балконима. Истовремено у сарадњи са „Електродистрибуцијом“ рађени су програми за осветљење целог комплекса. Осветљење старијег дела шеталишта, између Великог и Малог степеништа, предвиђено је канделабрима који су типски усвојени за Београдску тврђаву, и већ су постављени у Доњем граду, а Велико степениште и терасе испод њега биле су осветљене обновљеним фењерима.

Због пресумеравања планираних средстава, из Фонда за грађевинско земљиште, на радове у Зоолошком врту и несрћених околности у којима се земља нашла, остало је да се ове замисли остваре у будућности.

Найомене:

- ¹ в: Х. Милановић, Прилог истраживању настанка и развоја парка Калемегдан, у овом броју Наслеђа.
- ² Копија плана у документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда.
- ³ Копије планова из пројекта арх Г. Ковачевског у документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда, преузети од некадашње Дирекције за градско зеленило.
- ⁴ Према сећању арх. А. Дерока.
- ⁵ Кршининићева скулптура касније је постављена у парку Мањеж код зграде Југословенског драмског позоришта. В: Д. Шаренац, Паркови, људи, догађаји, Београд 1990, 58.
- ⁶ Одлука о откривању споменика Победнику, Општина града Београда, Записник

- одборских одлука, XLIV редовна седница, 5. октобар, одлука 16, година 1928, књ. III, ст. 144)
- ⁷ После рушења овог подзизда бронзана лавља глава уграђена је у фонтану на Калемегданској тераси где се донесавно налазила. Сада је депонована у Заводу за заштиту споменика културе града Београда.
- ⁸ Некс од ових декоративних камених жардињера сачуван је у управној згради некадашње Дирекције за градско зеленило, данас Заленило Београд.
- ⁹ Изградњом нове основне водоводне мреже на Калемегдану 1987-1988. године искључен је стари водовод, чиме је елиминисан један од узрочника активирања клизишта.
- ¹⁰ Учесници у изради Програма истраживачких радова су: Завод за заштиту споменика културе града Београда, „Геозавод“ – Институт за хидрологију и геомеханичка истраживања, „Геосонда“ и „Косовопројект“.
- ¹¹ Оба слaborата налазе се у документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда под бројевима 440 и 400.
- ¹² Документацију, која се односи на историјат парка Калемегдан, обрадила је Антица Павловић, историчар уметности
- ¹³ Главни пројекат урађен је у Заводу, арх. Радојка Божовић-Лопчић, сарадник Анђелка Којић, асп. арх.
- ¹⁴ Једноставно и практично статичко решење дао је професор арх. Милорад Димитријевић.
- ¹⁵ Проф.арх. Милорад Димитријевић, проф. инж. Милан Гојковић и проф.арх. Милан Лазић
- ¹⁶ Пројекат је урађен године 1990, арх. Радојка Божовић-Лопчић, сарадник
- ¹⁷ Арх. Јована Зрнић

R e s u m e

*Radojka Božović-Lopičić
Dr Marko Popović*

THE SAVA PROMENADE AND THE GREAT STAIRWAY

Adaptation of the Kalemegdan Park in Belgrade begun already in 1867, after the fortress of Belgrade has been ceded to Prince Mihailo Obrenovic.

A delineation of the Sava promenade within that Park was initiated in 1880s. Jelisaveta Nacic, the first woman architect in Serbia, designed a representative "Little stairway" with fountain in baroque style, which was constructed in the first decade of XX century in the axis of Sava alley, at the Park entrance in Pariska street. Before the Balkan Wars have begun, the architect Nacic created a promenade baluster facing the Sava, with vases in the Art Nouveau spirit placed on the artificial stone postaments. However, the baluster was demolished during the First World War.

After the Upper Town was handed over to the county of Belgrade, the work on the arrangement and opening of that space for visitors has been continued. The most important endeavor was arrangement of the Sava alley.

Already in 1927, the architect Aleksandar Krstic accomplished a project for the Great stairway and the layout of terraces toward Ravelin and Kralj-kapija (King gate). He treated the stairway in classic manner, with three stairway branches and two resting platforms. The terraces were conceived as the flat two-level platform, supported by the irregular wall facing Sava.

In 1928, the architect Georgije Kovaljevski designed the Main project for the stairways and terraces, having accepted the principal idea of architect Krstic, although with minor changes. Namely, the stairway resting platforms were enlarged into vantagepoints of circular shape. Also, he designed a tower-

like broadening with stairway around its perimeter in the corner of the upper terrace. The central motive on the upper terrace should have been a fountain, which however was not constructed.

Another fountain was conceived in the supporting wall between the lower and upper terrace, in a semi-circular niche. Kovaljevski designed and accomplished the stairway following the Romanesque spirit and Byzantine-Serbian tradition. The stairway baluster was demolished during bombardment in 1941. It was reconstructed in 1988.

Already in 1933, the architect Šešeljpanajev completed a project for the reconstruction of terraces. His reconstruction was based upon the existing gabarite; however, he had lowered the upper terrace level for about 2,00 m and extended it for 9,00 m toward the stairway. Instead of the corner tower - vantagepoint, a diagonal stairway was formed. A smaller tower, which was not constructed, has been conceived to stand at the meeting point of the upper and lower terrace.

A circular widening - vantage-point was constructed in its place. A harmony with surroundings was achieved by the noted technical solution, by lowering the ground level and opening a view on fortification. Therefore this solution was much better from those of the architects Krstic and Kovaljevski marked by domineering elevated terrace and 6.00 m high fountain, which obstructed the view on fortification. Although eyecatching, their solution was overemphasized in relation to the surroundings and monumental values of the fortress of Belgrade.